

ZUPKA, Dušan. *MEČ A KRÍŽ. Vojska a náboženstvo v stredovekej strednej Európe (10. – 12. storočie)*. Bratislava: VEDA, 2020. 275 s.
DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2023.71.2.8>

V slovenskej historiografii existuje stále množstvo tém, ktorým sa doposiaľ nedostalo dostatočného záujmu zo strany historikov stredoveku. Medzi také patrí aj oblasť vzťahov náboženstva a vojenstva, a to v najširšom zmysle slova. K prvému rozsiahlejšiemu spracovaniu tejto látky sa podujal Dušan Zupka. Nejde pritom o autora, ktorý by bol v slovenskej historickej obci neznámy. Pozornosť vzbudila už jeho prvá vedecká monografia *Rituály a symbolická komunikácia v stredovekej strednej Európe. Arpádovské Uhorsko 1000 – 1301* (2011), neskôr prepracovaná aj do anglickej mutácie vydané v známom vydavateľstve Brill. Ako vôbec prvý slovenský historik sa pokúsil o komplexnejšie spracovanie tejto problematiky. Široké spektrum otázok súvisiacich s rôznymi formami medzilidskej komunikácie, cirkevných dejín či vzťahov svetskej a cirkevnej moci prezentoval aj v ďalších textoch.

Najnovšia publikácia D. Zupku sa zameriava na problematiku vzťahov kresťanského náboženstva a vojenstva v strednej Európe 10. až 12. storočia. Tak kresťanstvo, prezentované predovšetkým cirkevnými autoritami, ako aj vojenstvo vykonávané predstaviteľmi svetskej moci boli integrálnymi veličinami, ktoré ovplyvňovali a definovali tvár stredovekej Európy. Interakcia kresťanstva a vojenstva predstavuje legitímnu a zároveň čitateľsky atraktívnu bádateľskú tému. Ponúka sa tu pritom celý rad metodologických koncepcií a prístupov, ako problematiku uchopiť. Je preto zaujímavé sledovať, ako sa s touto náročnou úlohou vysporiadal autor. V úvodných častiach publikácie venuje pozornosť hlbšiemu objasneniu kľúčových pojmov, ako sú náboženské vojenstvo, liturgia vojny, duchovné zbrane či svätá vojna. Vzhľadom na absenciu predprác v domácej spisbe, považujem takýto prístup za veľmi vhodný. Definovanie niektorých zo spomenutých pojmov nie je totiž jednoduché a ani jednoznačné. Bez ich jasného zadefinovania by tak mohlo dochádzať k neželaným významovým posunom. Okrem toho je takto čitateľ zasvätený do ťažiskových tém, ktorým je následne venovaný ďalší výklad.

Prvá kapitola predstavuje úvod do problematiky svätej vojny, resp. vzťahu náboženstva a vojny v historickom vývoji. Predstreté dobové predstavy i neskoršie konštrukcie sú podporené konkrétnymi príkladmi biblických textov, pohľadmi cirkevných otcov ako najvýznamnejších nielen cirkevných autorít neskoroantickéj a ranostredovekej spoločnosti, ako aj reflexiami cisárov, reformných pápežov a právnikov raného stredoveku.

V druhej kapitole s názvom *Idea náboženského vojenstva* autor analyzuje prvé kontakty obyvateľov strednej Európy s kresťanskou vojnovou liturgiou. V prvom rade sa zameriava na prostredie dvora Karola Veľkého, na dobové teologické pohľady na príпустnosť násilia, ako aj na postoje pápežského stolca, predovšetkým vo vzťahu k používaniu tzv. duchovných zbraní. Viaceré príklady plasticky osvetľujú „podhubie“, v ktorom sa formovali koncepcie vrcholiace v podobe svätej vojny a známych križiackych výprav. Z nášho pohľadu je osobitne zaujímavé pozorovať prostredníctvom svätoštefanských legend, Kosmovej kroniky, či slávneho Listu Matildy Švábskej, prienik ideí *militiae Christi* do prostredia formujúceho sa Uhorského, Poľského a Českého kráľovstva. Zvláštny priestor je venovaný formovaniu myšlienok spolupatričnosti európskych mo-

narchií na princípe spoločného kresťanského fundamentu. Osobitne tu rezonovala otázka potreby spoločnej ochrany proti nepriateľom kresťanstva, predovšetkým Moslimom, Normanom a staromaďarským kmeňom. Širší priestor venuje D. Zupka svojim spôsobom kontroverznej otázke priamej účasti klerikov na vojenských aktivitách, na ktoré mala dobová spoločnosť rozporuplné pohľady. S tým úzko súviseli aj rozmanité podoby podpory vojenského úsilia zo strany cirkvi.

Tretia kapitula je venovaná formovaniu stredovekej Európy v kontexte bojov s pohanmi a tvorbe kresťanskej identity (*Christianitas*). Prostredníctvom analýzy dobových písomných prameňov autor vykresľuje vojenstvo, ktoré nepredstavovalo iba akési ničím nekontrolované divoké násilie. Postupne sa formujúce presné pravidlá, obrady a v neposlednom rade insígnie s hlbokým symbolickým významom vytvárali komplexný systém, bez ktorého poznania nemôžeme porozumieť stredovekému človeku a motívom jeho konania.

Posledná kapitola je zameraná na liturgiu vojny. Autor v nej sumarizuje a rekonštruuje podstatné liturgické a náboženské akty, ktoré sa spájali s vojnou, resp. konkrétnou bitkou. Zvláštnu pozornosť venuje legitimizácii a sakralizácii panovníckej moci. Svojrážnu kapitolu v ranostredovekých uhorských dejinách predstavovali strety s Byzanciou v 12. storočí. Zaujímavé sú napríklad zmienky o významnej insígnii, obrovskej bojovej zástave vozenej na drevenom voze, ktorú ako vojnovú korisť získali Byzantínci pri Zemune a ktorú D. Zupka pripodobňuje k západoeurópskym dobovým insígniám. Cenné sú aj detailné zmienky o snahách napomôcť boju proti Byzantíncom v domácom zázemí pomocou náboženských ceremónií, procesií a pôstov, do ktorých boli aktívne zapojení nielen klerici, ale aj laici zo širších spoločenských vrstiev. Priebeh liturgií spojených s náboženským vojenstvom autor rekonštruoval na základe významných liturgických pamiatok z 11. storočia, ako boli *Krakovský pontifikál*, *Ostrihomský benedikcionál* alebo *Pontifikál biskupa Hartivka*. Ide o vzácne pramene, ktoré nám umožňujú poznať presné znenia textov modlitieb, prosieb či požehnaní, ktoré klerici odriekali pri liturgii súvisiacej s vojenstvom. Na rozdiel od deklaratívnych kolektívnych obradov sú nepomerne skromnejšie zmienky o prejavoch osobnej zbožnosti v časoch vojny. Autor tu zhromaždil niekoľko príkladov predovšetkým z panovníckeho prostredia. Závažnou témou je vzťah vojenstva a hagiografie. Svätci ako biskup Martin z Tours, premyslovské knieža Václav, sv. Juraj či uhorskí dynastickí svätci Štefan I. a Ladislav I. mali vo vojenstve osobitný význam. Autor sa im venoval skôr ilustratívne, čo je však vzhľadom na rozsah problematiky a prameňov pochopiteľné. Detailne sa im v nedávnej dobe venoval napríklad Ivan Gerát.

Už zo stručného náčrtu jednotlivých kapitol monografie vyplýva, že je v nej rozpracovaných množstvo čiastkových tém. Tie spolu vzájomne rôznym spôsobom súvisia a autor sa k nim na rôznych miestach vracia. Bez toho, aby sa s nimi vysporiadal nemohol vytvoriť ucelenú predstavu o vzťahu vojenstva a náboženstva. Okrem toho je v rámci jednej práce predstavený vývoj v Českom, Poľskom a Uhorskom kráľovstve, s presahmi do celoeurópskeho priestoru. Pri snahe o takýto komplexný pohľad sa práca mohla stať neprehľadnou a nezrozumiteľnou. Oceňujem, že sa tak nestalo. Autor sa snažil uviesť čitateľa do problematiky zrozumiteľne, tak aby spolu s ním mohol sledovať dôležité myšlienkové línie. Aj zložité a mnohvrstvové dobové javy sú predstreté primeraným

spôsobom, vďaka čomu sa čitateľ v diele „nestratí“. Pri načrtnutej štruktúre je pochopiteľné, že každý bádateľ môže a aj bude k jednotlivým otázkam pristupovať individuálne v kontexte vlastného výskumu, optiky a metodologických preferencií. Aj ja si dovoľím uviesť niekoľko drobných pripomienok, resp. námetov. Pri budúcom spracovaní problematiky by som sa prihovril za širšie využitie ikonografických prameňov. Mám na mysli najmä numizmatické, sfragistické, obrazové, ale v 2. pol. 12. storočia aj heraldické pamiatky. Práve v nich sa nezriedka pozoruhodným spôsobom prepája vojenská a náboženská symbolika. Napríklad v rámci tretej kapitoly sa autor venuje rôznym atribútom kresťanských vojakov. Ide predovšetkým o vexilá a kopije v úlohe posvätných symbolov využívaných vo vojenstve. Tu by bolo zaujímavé urobiť porovnanie stvárňovania kopijí a vexíl, ako súčasti obrazovej zložky portrétnych kráľovských a kniežacích pečatí 8. – 11. storočia. Mnohé z nich veľmi pekne demonštrujú význam týchto insígnií vo sfére náboženskej i svetskej (vojenskej) reprezentácie a deklarácie zvrchovanej moci. V kontexte uhorských reálií by mohol byť prínosný napríklad aj pokus rekonštruovať miesta vojenských insígnií vo vzťahu k ceremóniám a liturgickým sláveniam ranostredovekého Uhorska. Mám tu na mysli predovšetkým ich miesto ako významného legitimizačného prvku pri kráľovských korunováciach. Podobne zaujímavé sú zmienky o ich uchovávaní v chrámoch (napr. Stoličný Belehrad) a osobitne ich rituálne vyzdvihovania pred vojnovými ťaženiami. Uvedomujem si však, že je to často možné len retrospektívne, na základe prameňov z neskoršieho obdobia. Tieto i ďalšie typy prameňov by v niektorých prípadoch mohli plasticky doplniť využitie pamiatky a v niektorých prípadoch aj umožniť ďalšie interpretácie a úvahy.

Monografia je dôležitým príspevkom pre poznanie dejín stredovekej strednej Európy. Na mnohých miestach autor polemizuje s názormi iných bádateľov a prináša vlastné originálne názory a hypotézy. Jednotlivé závery sú vždy podporené prameňmi, na ktoré autor kladie dôraz. Často pritom ide o drobné „čriečky“, ktoré spoločne vytvárajú mozaiku umožňujúcu v rámci možnosti porozumieť zložitým dobovým fenoménom. Monografiu možno odporučiť každému záujemcovi o dejiny stredoveku, ako aj kresťanstva, vojenstva, teológie či ideí, ktoré formovali európsky priestor na dlhú dobu.

*doc. PhDr. Ing. Miroslav Glejtek, PhD.
(Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta
Katedra histórie)*

DANIŠ, Miroslav; MOYŠOVÁ, Stanislava; RYBÁR, Lukáš a BACHORÍKOVÁ, Petra. *SPOMIENKY BARÓNA TÓTHA NA TURKOV A TATÁROV*. Bratislava: Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov, 2022, s. 455.
DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2023.71.2.9>

Do slovenského národného panteónu je už niekoľko generácií pevne zasadený Móric Beňovský, uhorský šľachtic, dôstojník uhorskej, poľskej a francúzskej armády, ale najmä dobrodruh, cestovateľ. Jeho memoáre Pamäti a cesty vyšli v roku 1790, štyri roky